

TÜRKÇEDE İYELİK EKLERİNİN ELE ALINIŞI VE ÇAĞDAŞ LEHÇELERDE KULLANILIŞI

Özet

“İyelik” kavramı Türk gramerinin uzun süreden beri tartışılacağı konularından biridir. Dil bilimiyle ilgili birçok çalışmada bahsi geçen, günümüzde bile üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı “iyelik” ve “iyelik ekleri” konusu, dil bilimciler arasında çoğu kez görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Bu çalışmada, gramerçilerimizin görüşlerinden hareketle Ural-Altay dillerinin Altay koluna mensup olan Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca ile tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde iyeliğin genel görünümü ve değişimleri de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İye, İyelik, Türkçe, Lehçe, Altay Dilleri.

THE HANDLING OF POSSESSIVE SUFFIXES IN TURKISH AND THE USE OF IT IN CONTEMPORARY DIALECTS

Abstract

Concept of possessive is one of the topics that has been debated for so long in Turkish grammar. Issues of “possessive” and “possessive suffixes” which mentioned in a great number of study about linguistic, debated intensely even today, is mostly caused divergence among linguists. In this study, from thinking of our grammarians, changing and general view of possessive concept that one of the nominalization additions especially with in Turkish, Mongolian, Manchu-Tungus, Korean, Japanese, historical and contemporary Turkish dialects which are member of Altaic Languages in Ural Altaic will be discussed.

Keywords: Possessor, Possessive, Turkish, Dialect, Altaic Languages.

İYELİK KAVRAMI

“İye” sözcüğü ile ilgili bilgi içeren birçok kaynakta, bu kavramın kökeninin Eski Türkçede “sahip” anlamına gelen “idi” sözcüğüne dayandığı belirtilir. Türk lehçelerinde “ide”, “ede”, “ige”, “ege”, “ee”, “ie”, “yiye”, “ezi”, “i”, “eke”, “ike”, “iyka”, “iççi”, “eçe”, “es” gibi çeşitlerine de rastlanan “idi”, Eski Oğuzca ve Osmanlıcaya “sahip”, “koruyan”, “efendi”, “veli”, “Tanrı” vb. anlamlarıyla “eye/iyi” ve “is(si)” biçiminde geçmiştir. Türkiye Türkçesinin kimi ağızlarında da (Yalova, Tokat, Ankara ağızlarında “koruyan”, “sahip”, “ev sahibi” anlamlarında) kullanımına rastlanan “iye”; standart Türkiye Türkçesinde daha çok “iye+lik” türeviyle ve dil bilgisi terimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk Dil Kurumu sözlükleri (Büyük Türkçe Sözlük, Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü) “iye”yi kendisinin olan bir şeyi yasaya uygun olarak dilediği gibi kullanabilen kimse, bir şey üzerinde iyeliği olan kişi, “mal iyesi”, “malik”, “sahip”, “veli” şeklinde açıklar. “İye”den “+lik” eki ile türetilen “iyelik” ise sahip olunan şeyler dairesine, bu dairedeki tasarruf yetkinliğine ve söz konusu yetkinliğin kanuni hak oluşuna işaret etmektedir. Her iki göstergenin kavramsal değerinde biri “sahip”, diğeri “ait” iki varlık söz konusudur. İye varsa iyelik, iyelik varsa iye var demektir. Yani “iye” herhangi bir varlık/şey üzerinde, mutlak tasarruf yetkinliği ve hakkı bulunan kişidir (Karademir 2013: 5-8). Bu durumda iye sahip; iyelik ise aittir.

“İyelik evrensel bir anlambilim alanıdır” (Uçar 2004: 241). İyeliğin evrensel bir anlam bilimi alanı oluşu “iyelik” kavramı için farklı anlatımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle, iyelik anlatımlarının farklı anlam içeriklerine sahip olması bu kavramla ilgili farklı tanımların yapılmasına neden olmuştur. Bu kavramla ilgili yapılan tanımların ortak noktası ise “bir varlığın kişiye veya başka bir varlığa bağlı ve ait oluşu”dur (Karaağaç 2012: 327).

İyelik ve iyelik ekleri ile ilgili olarak ileri sürülen görüşler, kimi zaman dil bilimcileri ortak paydada buluştururken kimi zaman da görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

Muharrem Ergin “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde iyelik kavramını “İsmin kendisine tabi olan unsurlarla, kendisinin ilgili bulunduğu kelimelerle münasebetini ifade eden gramer kategorisi” şeklinde tanımlar. Ayrıca iyeliğin şekli bir bağlılık, bir aidiyet, bir mülkiyet gösterdiğini birçok dilde mülkiyet ifadesinin ismin mülkiyet şekli yerine bir kelime grubu ile karşılandığını ve mülkiyet ifadesi için isimlere iyelik gösteren çekim eklerinin getirildiğini belirtir. Ergin, aynı eserinde Türkçede mülkiyet eklerinin şahıslara göre ayrı ayrı şekillerde belirdiğini, isimlerin iyelik kategorisi için geniş bir ekler sistemi olduğunu

vurgular ve Türkçede iyelik kategorisinin bir ismin çekim şekli ile ifade edildiğini ve bu şeklin çekim ekinin de iyelik ekleri olduğunu belirtir (Ergin 2000: 129-130).

Dil bilimcilerin iyelik ekleri ile ilgili yapmış oldukları tanımlardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz: “Adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir. Dolayısıyla getirildikleri adların dışında fakat o adlara ait olan, o adların malı sayılan nesnelere şahıs olarak gösteren eklerdir” (Korkmaz 2003: 259).

Tuncer Gülensoy iyelik eklerini, “İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleri” biçiminde tanımlar (Gülensoy 2000: 385).

Haydar Ediskun “Türk Dilbilgisi” adlı çalışmasında bu ekler için “belirtileni kişi zamiri olan isim takımlarında belirtilene ulanan ve o belirtilenin ben, sen, o, biz, siz, onlar’dan biriyle ilgisi ve ilişkisi olduğunu anlatan ekler” şeklinde bir tanım yapar (Ediskun 1992: 167).

İyelik eklerinin dilimizde çok çeşitli ve yaygın kullanışlara sahip olduğunu vurgulayan Tahsin Banguoğlu, iyelik eklerinin “anlamca kişi zamirlerinin ‘kimin’ hâlini karşıladığını” belirtir (Banguoğlu 2007: 361).

Tanımlardan hareketle, iyelik eklerinin şahsın sahip olduğu varlığın tamamını veya bütünün bir parçasını belirttiği ve bu belirtmenin de ismin karşıladığı nesnenin ait olduğu kişiyi göstermek biçiminde gerçekleştiği söylenebilir.

Türkçenin tarih boyunca birçok dil ile etkileşimi olmuştur. Bu nedenle bu dillerdeki iyelik kavramının açıklanması da büyük önem taşımaktadır. Karademir, “Türkçe ile Yoğun İlişkisi Olan Başlıca Dillerde İyeliğin Karşılığı” başlıklı yazısında Türkçenin Fransızca, Almanca, İtalyanca gibi Batı dilleri başta olmak üzere Arapça, Farsça ve İngilizce ile yoğun ilişkide olduğunu ifade eder. Çekimli diller sınıfında değerlendirilen Arapça, Farsça ve İngilizcenin Türkçe ile olan münasebetinin diğer dillere göre daha özel olduğunu vurgulayarak bu durumu da Türk milletinin Arap ve Farslarla asırlarca aynı din ve coğrafyayı paylaşması, aynı kültürel zeminde eserler vermesine bağlar. Diğer yandan toplumsal yönelişin Batı’ya doğru olduğu günümüzde, küresel iletişim dili hâline gelmiş olan İngilizcenin Türk eğitim sisteminin hemen her kademesinde önemli yer tutması, teknolojiden ekonomiye Türkçenin birçok alanında İngilizce sözlerin ağırlığının hissedilmesi gibi nedenlerin Türkçenin İngilizce ile olan münasebetini özel kıldığını ifade eder. Bundan dolayı da çalışmada, Türkçenin söz varlığının şekillenmesinde önemli rol

oynayan bu dillerdeki iyelik sistemine değinmenin önemine dikkat çekilmiştir (Karademir 2013: 5-44).

TÜRKÇEDE İYELİK EKLERİNİN KÖKENİ

Eklerin kökeni ile ilgili iki temel görüş yaygınlık kazanmıştır: “Bir ekin kökeni eski bir kelime mi (kök kelime mi?) yoksa başka bir ek mi (veya bunların birkaçı)? Eklemeli dillerin en önemli özelliklerinden biri, çoğu eklerinin görünüşte bir heceli kelimelerden farksız olmalarıdır. İnsan dili esas itibarıyla somuttan soyuta ve basitten bileşiğe doğru geliyorsa eklerdeki anlamlar köklerdekilere daha soyut olduğuna göre, dillerin başlangıçta eksiz ve ayrışkan oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. O hâlde eklerin oluşması için tek yol ve tek madde vardı: yardımcı rollere çıkmaya başlayan kök-kelimeler; bunlar da ilk zamanlar tabii tek heceliydi” (Kuznetsov 1997: 193).

İyelik eklerinin kökeni sorunu araştırmacılar arasında büyük bir ilgi uyandırırken aynı zamanda görüş ayrılıklarına da neden olmuştur. İyelik eklerinin kökeni ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden en yaygını ve kabul göreni ise “şahıs zamirlerinin zayıflamış biçimleri” oldukları şeklindedir. Konu hakkında bilgi veren “Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri” adlı çalışmada iyelik eklerinin ilk sistemi şu şekilde verilmiştir:

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	+m, +ım // +im	+bız // +biz , +ıbız // +ibiz
2. şahıs	+ñ, +ıñ // +iñ +ğ, +ığ // +ig	+ñız // +ñiz, +ıñız // +iñiz +ğız // +giz, +ığız // +igiz
3. şahıs	+ı, +i, +sı // +si	+ı, +i, +sı // +si

Ünsüzle Biten Kökler

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	at+ım “atım”	at+ıbız “atımız”
2. şahıs	at+iñ “atın” at+ığ	at+iñız “atınız” at+ığız
3. şahıs	at+ı “atı”	at+ı “atı”

Ünlüyle Biten Kökler

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	ata+m “babam”	ata+bız “babamız”
2. şahıs	ata+ñ “baban” ata+ğ	ata+ñız “babanız” ata+ğız
3. şahıs	ata+sı “babası”	ata+sı “babası”

Daha sonraki dönemlerde ilk şema bazı şekil değişikliklerine uğramıştır.

Eserde, A. M. Şçerbak’ın iyelik eklerinin isim bildirme belirtilerinden, bu bildirme belirtilerinin ise şahıs ve şahıs-işaret zamirlerinden meydana geldiğini kabul ettiği belirtilir.

Ona göre iyelik eklerinin sistemi şu şekilde düşünülmelidir:

	Teklik	Çokluk
1. şahıs	+m < men	+bız ~ +mız < +biz < pış
2. şahıs	+ñ < sen	+ñız < siz < şış
3. şahıs	+ı(n) ~ +i(n) < +m ~ +in	

Şçerbak’ın fikrinde iyelik kavramı ile çevrelenen bütün anlamlar “men-kişi-men”, “biz-kişi-biz” türü yapılar, uzun ve çok birleşik anlam gelişmesinin sonucudur. Bu yapıda şahıs zamirlerinin tekrarı, önceleri bildirmedeki birleşmenin tarafları arasında ilgi yaratmaya hizmet etmiştir. Bununla birlikte bir şahsın çeşitli durumlarını veya bir eşyanın başka eşya ile ilişkisini de bildirmiştir. Belki daha bu dönemden, yani “men-kişi-men” türü yapının “ben insan hâlindeyim, ben insanım” anlamlarını bildirdiği dönemden itibaren, “benim adamım var, benim adamım” gibi anlam ihtisaslaşması ile eş sesli yapıların biçimce özelleşmesi başlar, bununla ilgi hâli biçimlerinin gelişmesi tamamlanır. Eserde bu görüşe karşı çıkmıştır. Çünkü iyelik ekleri sisteminin ilgi hâlinin biçimlerinden çok önce olduğu görüşünün hâkim olduğu ileri sürülür ve bazı Türk yazı dillerinde şahıs zamirlerinin “olmak” yardımcı fiilinin rolünde kullanılabildiği fakat şahıs zamiri durumunda “benim”, “senin” vb. iyelik zamiri işlevinde hiçbir zaman ortaya çıkmadığı ifade edilir. Bu görüş, Yakutça örneklerle de doğrulanmaktadır. Yakutçada ilgi hâli yoktur ancak “min atım” (benim atım) tipli birleşmeler bulunmaktadır. Yani burada şahıs

zamiri açıkça “benim” iyelik zamirinin anlamıyla ortaya çıkmaktadır (Serebrennikov ve Gadjieva 2011: 91-94).

İyelik eklerinin kökeniyle ilgili araştırmacıların ortak görüşü ise bu eklerin dildeki ekleşme temayülünün bir sonucu olarak şahıs zamirlerinin isimlerle kaynaşması sonucu ortaya çıktığı şeklindedir. Bu görüşü benimseyen dil bilimcilerden biri A. Von Gabain’dır. Gabain, “Eski Türkçenin Grameri” adlı çalışmasında iyelik gösteren kelimelerin şekil olarak şahıs ve işaret zamirlerinin ilgi hâlleri olduğunu ve bunların rastgele isim olarak da görüldüğünü belirtir (Gabain 2007: 70).

Türkçede, kişi zamirlerinden ayrı, bağımsız iyelik zamirlerine rastlanmadığına göre ve iyelik ekleri de kişi-varlık ilişkisine işaret ettiğine göre, iyelik eklerinin köken bakımından kişi zamirleriyle ilişkili olması, büyük ölçüde olasıdır.

Kişi zamirlerinin belli bir gelişim süreci bulunmaktadır. Genel kanaat kişi zamirleri ile iyelik ekleri arasında bir bağın söz konusu olduğudur (Karademir 2013: 157). Bu nedenle de kişi zamirlerinin yapısı üzerinde durmak gerekmektedir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan birinci ve ikinci çokluk zamirlerinin birinci ve ikinci teklik zamirlerinin “+z” eki ile türemiş biçimleri olduğu görüşü, araştırmacıların birçoğu tarafından kabul görmüştür. Bu konu hakkında Ergin, “biz”, “siz” zamirlerinin yapı bakımından “ben”, “sen” zamirleriyle ilgili olduğunu ve sonlarındaki “z”nin çokluk belirtisi şeklinde görüldüğünü ifade eder. Fakat bu ilgi ve belirtinin Türkçeden önceki karanlık devrin içine girdiğini iyelik eklerinde de bulunan bu “z” çokluk belirtisinin fiil çekimlerinde de görüldüğünü ancak bunun fiillere şahıs zamirlerinden geçtiğini belirtir. Ergin üçüncü kişilerin durumunu ise şu şekilde açıklar:

“Teklik 3. şahıs zamiri aslında işaret zamiridir. İşaret zamirleri, yerini göstermek suretiyle nesnelere karşılayan kelimelerdir. Uzak için kullanılan işaret zamiri başlangıçtan beri üçüncü şahıs zamiri olarak da kullanılmış, böylece bu iki zamir birleşmiştir. İşte aslında işaret zamiri olan bu üçüncü şahıs zamiri eskiden, Eski Türkçede ve Batı Türkçesinin ilk devirlerinde ‘ol’ şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinin daha çok sonlarına doğru ve Osmanlıcanın başlarında yavaş yavaş ‘o’ şekli de ortaya çıkmıştır. Böylece Osmanlıcada ‘ol’ ve ‘o’ şekilleri son zamanlara kadar yan yana kullanılagelmiştir. Fakat bu yan yana kullanılma devrinde ‘ol’ gittikçe azalırken ‘o’ çoğalmış, nihayet Osmanlıcanın sonunda ‘ol’ yerini tamamiyle bugünkü ‘o’ya bırakmıştır. Çokluk 3. şahıs zamiri de teklikte olduğu gibi işaret zamiri ile aynıdır. Eski Türkçede ‘olar’ şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde de önce ‘olar’ idi, sonradan ‘anlar’ şekli de ortaya çıkmıştır. Eski Anadolu

Türkçesinden sonra ‘olar’ şekli yerini tamamiyle ‘anlar’a bırakmış, Osmanlıcanın sonlarında zamir nihayet bugünkü ‘onlar’ şekline girmiştir” (Ergin 2000: 266-267).

Konuyla ilgili olarak Ahmet Buran, şahıs eklerinin zamir kökenli olduğunu yani zamirlerden ekleştiğini ve ekleşen bazı kelimelerin asli şekillerinin kaybolduğunu belirtir (Buran 2008: 155).

Kişi zamirlerinin yapısı hakkında ortak görüşler olmasına rağmen tam bir görüş birliğinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Kişi zamirlerinin ilk biçimi aydınlatılmadan iyelik eklerinin kişi zamirleri ile olan köken ilişkisini de tam olarak ortaya koymak güçleşmektedir.

Kişi zamirlerinin iddia edilen kökleri veya bugünkü biçimleri ile iyelik ekleri karşılaştırıldığında bazı noktaların yeterince aydınlanmadığı ve konunun öğretimini zorlaştıran izaha muhtaç kimi sıra dışı noktaların olduğu da dikkat çekmektedir:

“1. Birinci ve üçüncü kişi iyelik ekleri, birinci ve üçüncü kişi zamirlerinin ilk seslerine [me(n)>+m; ı(n)~i(n)>-ı~i]; ikinci kişi iyelik eki ise, ikinci kişi zamirinin son sesine [se(n)>η] tekabül etmektedir. Başka bir deyişle birinci ve üçüncü kişi iyelik ekleri, birinci ve üçüncü kişi zamirlerinin asli seslerine; ikinci kişi iyelik eki ise, ikinci kişi zamirinin sonuna çekimle eklenmiş ve zamanla kökle bütünleşmiş /n/ sesine (zamir n’ si) denk gelmektedir.

2. Birinci ve ikinci kişi zamirleri ‘+z’ ile çoğullanırken üçüncü kişi zamiri ‘+lAr’ ile çoğullanmakta ve aynı durum iyelik eklerinde de görülmektedir.

3. Birinci ve ikinci kişi eklerinin dayandırıldığı ben/men ve sen zamirleri Türkiye Türkçesinde mevcut olduğundan, ‘İyelik ekleri kişi zamirlerinden ekleşmiştir.’ yargısı bu ekler için anlaşılabilir iken üçüncü kişi iyelik eki için aynı derecede anlaşılabilir değildir. Zira üçüncü kişi iyelik ekinin dayandırıldığı ‘in’ zamirine Köktürkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide kişi zamiri olarak rastlanmamaktadır. Tarihî süreçte ‘an’ ve ‘ol’ zamirleri kullanılmış, şimdi de ‘o’ zamiri kullanılmaktadır.

İşte, iyelik eklerinin kişi zamiri kökenli olduğu düşüncesinin kavratılması, bu üç maddede işaret edilen durumlara açıklık getirilmesini de gerekli kılmaktadır” (Karademir 2013: 160-161).

3. kişi iyelik eki almış isimlerin çekiminde çekim eklerinden önce zamir /n/sinin belirmesini bazı dil bilimciler 3. kişi iyelik ekinin kökenine bağlamaktadır. Bu görüşü savunan dil bilimcilerden biri Talat Tekin’ dir. Tekin’ e göre 3. kişi iyelik eki aslında Ana Altay dilindeki 3. kişi zamiri “in” den başka bir şey değildir. Tekin, ayrıca 3. kişi iyelik

ekinden önce beliren “s” fonemini kök ya da gövdeye ait bir fonem biçiminde düşünmektedir. Heceleme ya da yanlış çözüm sonucu eke dâhil edildiğini belirterek bu durumu şu şekilde açıklar:

“Moğolcada ünlü ile biten akrabalık adlarına eklenen çokluk eki ‘-s’ (örn. aga-s ‘ağabeyler’, yeke-s ‘büyükler’, eme-s ‘kadınlar, dişiler’ vb.) çok eski dönemde Türkçede de var olmuş olabilir: ini-s ‘erkek kardeşler’, eçi-s ‘ağabeyler’, eke-s ‘ablalar’ vb. Çokluk ya da topluluk eki almış bu gibi isimlere 3. kişi iyelik eki eklenince heceleme sonucu ‘-s’ morfemi eke dâhil edilmiş olabilir:

inis-i > ini-si, eçis-i > eçi-si, ekes-i > eke-si vb. İşte bu düşüncelerle, 3. kişi iyelik ekinden önce türeyen /s/ morfeminin, aslında, Moğolcada olduğu gibi, Ana Türkçede de mevcut olan fakat daha sonra kullanıştan düşen çokluk eki ‘-s’ nin kalıntısı olduğu görüşündeyiz” (Tekin 2013: 118-121).

ALTAY DİLLERİNDE İYELİK

Altay dilleri Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca’yı içine alan dil ailesinin genel adıdır. Ancak Altay dil birliğini savunan araştırmacılar Korecenin bu birliğin bir üyesi olduğunu kabul ederken Japoncanın durumunu şüpheli saymaktadırlar.

Diğer dil ve lehçelerde olduğu gibi Altay dillerinde de birçok ortak ve farklı gramer özellikleri söz konusudur. Bunlardan biri de iyelik sistemidir. Altay dillerindeki iyelik sistemi genel olarak şu şekilde verilmektedir:

Ana Altaycada kişi zamirleri bi(n) “ben”, si(n) “sen” ve i(n) dir. Bunlardan 1. ve 2. kişi zamirleri Altay dillerinin hepsinde korunduğu hâlde (Türkçe ben, sen, bi-z, si-z; Mo. bi “ben”, çi “sen”<ti (sı); Mançu bi “ben”, si “sen”) 3. kişi zamiri yalnızca Mançucada korunmuş ve bugüne kadar gelmiştir: i “o” (yalın hâl), in (çekim eklerinden önce). Bununla birlikte Ana Altaycadaki “in” zamiri Türkçe ve Moğolcada da tamamen yitmiş sayılmaz. Bu zamirden türemiş bazı sözler Eski Türkçede ve Moğolcada yaşamaya devam etmiştir. Örneğin, Eski Türkçe ıngaru, ınaru ve inaru “öte, sonra” sözleri bu zamirden yönelme ve varma-yönelme ekleri ile türemiş (<in-garu, in-a-ru) son takılar (postposition) olduğu gibi yine Eski Türkçe “inçe” zarfı da “in” zamirinin eşitlik (egulative) hâlidir. Moğolcada zamir niteliğini yitirerek bir özne belirticisi (subject indicator) olarak kullanılan “inu” sözü de aslında Altayca “in” zamirinin ilgi (genitive) hâlinden başka bir şey değildir. Görüldüğü gibi, Ana Altayca 1. ve 2. kişi zamirlerinin sonundaki /n/ fonemi Türkçede korunmuş fakat Moğolca ile Mançu-Tunguzcada kaybolmuştur (Tekin 2013: 119-120).

Altay dilleri ailesinden olup olmadığı kesinlik kazanmayan Japonca, iyelik sistemi bakımından diğer Altay dillerinden farklıdır. Japoncada iyelik eki yoktur. İyeliği karşılamak için {+NO} ilgeci kullanılmaktadır. Japoncada bu ek genelde ad ve yüklem arasındaki ilişkiyi kurmak için kullanılmakta olup bu ekin işlevi Türkçe ilgi durum ekleri +ın, +in, +un, +ün, +nın, +nin, +nun, +nün eklerinin işlevine benzemektedir. Japoncada iyelik ekini karşılamak için kullanılan ilgeç ise vurgu almamaktadır (Yetişen 2007: 141-143).

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Türkçe, iyeliğin çok güçlü yaşandığı bir dildir. “Türkçede iyelik ifadesi için, zamir çekimleri yanında yine zamirlerin ekleşmiş biçimleri olan iyelik eklerinden de yararlanır” (Karaağaç 2012: 327). Türkçede birinci ve ikinci şahıs ekleri, sadece zamirlerle kullanılmakta ve ilgili şahıs zamininin mülkiyetini göstermektedir. Üçüncü şahıs iyelik eki ise kullanım ve kavram alanı bakımından diğer iyelik ekleriyle kıyaslandığında daha geniştir.

İyelik ekleri bir nesnenin “ben”, “sen”, “o”, “biz”, “siz”, “onlar” gibi şahıslara ait olduğunu gösteren eklerdir. Bu eklerin üçü teklik ve üçü çokluk olmak üzere altı türü bulunmaktadır:

Teklik

1. **şah.:** +(I)m, +(U)m
2. **şah.:** +(I)n, +(U)n
3. **şah.:** +(I), +(U); +sI, +sU

Çokluk

- +(I)mIz, +(U)mUz
+(I)nIz, +(U)nUz
+IArI

Türkçede iyeliğin kullanımı ile ilgili birtakım hususlar göze çarpar:

a. “İyelik ekleri, ilişki, aitlik, mülkiyet bildirerek, bir varlığı başka bir varlığa (ad) veya kişiye (zamir) bağlayan eklerdir. Bu yüzden, iyelik ekleri yönleri geriye doğru olsa da işlevleri, ilgi durumu eklerinin işlevine benzer” (Karaağaç, 2012: 329).

b. İyelik ekleri vurgulu eklerdendir. Bu ekler kendilerinden sonra başka bir ek almadıkları ve ad sonunda buldukları zaman, vurgu hep iyelik ekini taşıyan hece üzerindedir. İyelik ekleri, vurgu almayan “mI/mU” soru, “DIr/Dur” bildirme ve “+IA” vasıta durumu ekinden sonra da kendi vurgularını korurlar. Kendilerinden sonra ad çekimi ekleri geldiğinde ise, vurgu bu eklerin bulunduğu heceye kayar: “ba’bam, ba’şım, anne’miz, karde’şi” vb (Korkmaz, 2003: 262).

c. “Su” ve “ne” sözleri iyelik ekleri aldıklarında, kurallı birleşme düzeninin dışına çıkarak araya birer koruyucu ünsüz alırlar:

su+y+um	su+y+u+muz
su+y+un	su+y+unuz
su+y+u	su+ları

Korkmaz, bu durumun, “su” sözünün eski şeklinin “sub” olması dolayısıyla, geçirdiği sub > suw > suy değişiminden, “ne” sözündeki değişimin de eski “neñ” sözünün ñ > g > ğ > y aşamalarından geçmesinden ve neñ > ney değişiminden kaynaklandığını ifade eder:

ne+y+im	ne+y+imiz
ne+y+in	ne+y+inin
ne+y+i	ne+leri (Korkmaz 2003: 260).

İyelik ekleri isim çekim ekleri kategorisinde değerlendirilir. Ancak 3. teklik şahıs iyelik eki, iki kelimeyi bir araya getirip yeni bir anlamın ortaya çıkmasına yardımcı olduğu için, bu özelliğinden dolayı 3. teklik şahıs iyelik eki bir yapım eki görevi de üstlenebilir (Zülfikar 2013: 33).

Çağdaş Türkiye Türkçesindeki iyelik eklerinin temel işlevlerinden ayrılmadan yapım eklerininkini andıran bazı görevlerde kullanıldığını belirten Tahir Karaman da bu durumu şu şekilde örneklendirir: başkaları, birbiri, birçoğumuz, birkaçınız, her biri, kaçımız vb (Kahraman 1999: 290).

ÜÇÜNCÜ KİŞİ İYELİK EKİNİN ÖZEL KULLANILIŞI

1. ve 2. kişi iyelik ekleri ilgi hâlindeki zamirlerin temsilcileridirler. Yani geldikleri kavramları bu zamirlere bağlarlar. İyelik manası da “+m” ve “+n” ekleriyle sağlanmaktadır. Gerek tarihî gerekse çağdaş lehçelerde 1. ve 2. kişi iyelik eklerinin kullanımı genel olarak düzenli olmasına rağmen 3. kişi iyelik eklerinde durum tartışmalı olup bu ekin yapısı ve kullanılışı araştırmacılar arasında görüş ayrılıklarının başladığı noktalardan biri olmuştur.

3. kişi iyelik eki, Türkçenin işlevsel eklerinden biri olup ekin yapısı ve yükleme hâliyle birlikte kullanımı Türkçenin tartışılmalı konularındandır. İyelik ekinin hâl ekleriyle kullanılışı sırasında ortaya çıkan “n” ünsüzü, dil bilimciler arasında görüş ayrılığına neden olmuştur. Aralarında belirli ölçüde ilişki bulunan üçüncü teklik şahıs iyelik eki ile yükleme hâlinin farklı dönemlerdeki çeşitli kullanılışlarıyla ilgili görüş ayrılıkları da tam olarak giderilmiş değildir.

“3. kişi iyelik ekinin eklenmede kendinden önce ve sonra birtakım ses birimleri (phonemes) türetmesi (ünlü ile sonlanan isimlerden sonra /s/, isim çekim eklerinden önce /n/) bakımından, öbür iyelik ekleri arasında, özel bir yeri vardır. 3. kişi iyelik eki

Türkçenin en eski yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtlarında (8. yüzyılın ilk yarısı), genellikle, ünsüzle biten isimlerden sonra ‘-i’, ünlüyle biten isimlerden sonra da ‘-si’ biçimindedir” (Tekin 2013: 117).

3. kişi iyelik eki hususuna değinen araştırmacılardan Han-Woo CHOI, “Türkçe, Korece, Moğolca, Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi” adlı çalışmasında şu bilgileri aktarır:

“Eski ve Orta Türkçede bazı isimlerin sonunda 3. kişi iyelik eki sanılan ‘+i’ bulunmaktadır, buna yine 3. kişi iyelik eki ‘+si’ gelir. 3. kişi iyelik ekinin nominatif eki olarak kullanıldığı bu örnekler, Korece nominatif ekinin aslında 3. kişi iyelik eki olabileceğini göstermektedir. Ana Moğolca tekil 3. kişi zamiri ‘+ı’dır. Herhangi bir metinde geçmeyen bu zamir, yalnız çekimli şekilde görünür: İlgi ‘inu’, yönelme-bulunma ‘imadur’, belirtme ‘imaci’ vb. Öte yandan, bu zamir klasik öncesi Moğolcada 3. kişi iyelik eki olarak kullanılmıştır” (Choi 2010: 268).

“Türkçede 3. kişi iyelik eki, eklenme sırasında, 1. ve 2. kişi iyelik ekinden farklı bir görünüm sergiler. Türkçede ünsüz ile biten kelimelere ‘+A’ olarak gelen yönelme hâlini, ünlüyle biten kelimelere bağlayan ünsüz ‘y’ sesidir:

ev + e sevgi + ye
okul + a kapı + ya

Kendisinden sonra ek gelmeyince ünlü ile biten 3. teklik kişi iyelik eki +(s)I’nın, hâl eki alırken normalde ‘y’ ile bağlanması beklenirken ‘n’nin görülmesi, buradaki sesin koruyucu yani bağlayıcı bir ünsüz olmadığını gösterir:

ev+i+den değil ev+inden
kapı+sı+dan değil kapı+sından” (Gülsevin, 2011: 13).

3. kişi iyelik eki alan isimlerin yükleme hâlindeki kullanımı ve özellikle 3. kişi iyelik ekinin yapısı tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Bu iyelik ekinin yapısıyla ilgili iki önemli görüş söz konusudur:

1. İyelik Eki (+sI, +I) + Yükleme Hâli Eki (+n)
2. İyelik Eki [(s)In] + Eksiz Yükleme (0)

Birinci görüşü savunan dil bilimciler iyelik ekini +sI, +I kabul ederken Eski Türkçede iyelik ekli isimlerle kullanılan ‘+n’ ünsüzünü de yükleme hâli eki sayarlar. Bu görüşü savunanlar: Gabain, Arat, Ergin, Grönbech’tir. Bu görüşün daha sonra eleştirilecek yönü, 3. kişi iyelik eki alan isimlerin yükleme eksiz bağlanmasını mümkün görmemesidir.

İkinci görüşü savunan dil bilimciler ise iyelik ekinin yapısını daha farklı izah etmektedirler. Bu gruptaki dilciler ‘n’ ünsüzünü ekin bünyesine dâhil ederler. Eki +(s)I(n) şeklinde kabul edip, bu eki alan ismin yükleme eksiz (0) bağlandığını savunurlar. Bu görüşü savunan dil bilimciler ise, T. Tekin, O. N. Tuna, G. Gülsevin, A. Buran ve C. Alyılmaz’dır. Bu dil bilimcilerin görüşüne göre 1. ve 2. kişi iyelik ekini alan nesne durumundaki bir isim yükleme eksiz bağlanabiliyorsa 3. kişi iyelik eki de yükleme eksiz bağlanmalıdır (Kerimoğlu 2007: 323-325).

Gürer Gülsevin bu durumu “Eski Anadolu Türkçesinde Ekler” adlı çalışmasında şu şekilde örneklendirerek desteklemektedir:

“1. kişi	ad+um+ı okı-	= (~eteg+üm+ Ø dut-)
2. kişi	âkl+uñ+ı der-	= (~eteg+üñ+ Ø dut-)
3. kişi	yol+ın+ı aç-	= (~eteg+in+ Ø dut-)

Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi, 1. kişi ‘+um’, 2. kişi ‘+uñ’ eki gibi, 3. kişide de ‘+ın’ eki vardır; ve tıpkı ‘+um’, ‘+uñ’ eklerinden sonra nasıl kullanılmamış bir belirtme hâli fonksiyonu bulunuyorsa, 3. kişi ‘+ın’ eki üzerinde de kullanılmamış bir belirtme hâli vardır. İşte söz konusu bu ek, ‘+Ø belirtme hâli’ ekidir” (Gülsevin 2011: 15).

+(s)I(n) biçimini savunan dil bilimcilere göre bu ekin bünyesinde yer alan “s” sesi, ekin ünlü ile biten isimlerle kullanıldığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından “yardımcı ünsüz”, “zamir n”si, “pronominal zamir” gibi terimlerle ifade edilen ve 3. kişi iyelik ekinden sonra bir hâl ekinin gelmesi durumunda ortaya çıkan “n” sesi, +(s)I(n) biçimini benimseyen dil bilimcilerce ekin asıl şeklinin bir kalıntısıdır. Orhun Abidelerinde bu görüşü destekleyen şu örnek 3. kişi iyelik ekini +(s)I(n) olarak gösteren dilcilerin görüşünü güçlendirmektedir:

Tabğaç bodunça beglik urı “oğlın” kul boldı, işilik kız “oğlın” kūs boldı. (KT D 7) “Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariyeye oldu” (Kerimoğlu 2007: 325).

Üçüncü şahıs zamirlerinin çekimleriyle birlikte, üzerine hâl kavramı ifade eden görevli dil elemanı almış isim tamlamalarında ortaya çıkan ve “pronominal n”, “zamir n”si, “zamir ünsüzü”, “iyelik zamiri n”, “adıl n”si, “zamircil n”, “zamirsel n”, “yardımcı konsonant n”, “yardımcı ünsüz n”, “koruma ünsüzü n”, “türeme ünsüzü n”... olarak adlandırılan “n” ünsüzü hakkında bugüne kadar çoğu kez benzer ve değişik görüşler ileri sürülmüştür:

Zeynep Korkmaz bu ünsüzü, “Gramer Terimleri Sözlüğü”nde “zamir n”si ifadesini kullanarak “Teklik veya çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin durum ekleriyle kullanılışı sırasında araya giren « n » ünsüzü” şeklinde tanımlar (Korkmaz 2007: 250).

Efrasiyab Gemalmaz bu ünsüz için “zamirsel (=pronominal) n” terimini kullanır ve şu şekilde açıklar: “Nitelenen hâli eki, üzerine doğrudan diğer hâl eklerini aldığı lehçe ve ağızların birçoğunda ‘zamirsel (=pronominal) n’ adı verilen bir sesin, bu ekle hâl eki arasında yer aldığı görülmektedir. Bu ‘n’ sesinin Türkçenin genelinde bilinen tarihi boyunca herhangi bir ses bütünlüğü ile işaretlenmemiş olduğu için bugün /Ø/ ile gösterebileceğimiz teklik ve/vy çokluk 3. şahıs ekleşerek temsil etmiş olan, tarihin karanlık devirlerinde işaretli olduğunu düşündürebilecek bir iyelik sıfatının (ş+k+he: ilg) yani ‘.../+A ait olan’ anlamındaki bir sıfat fiilin kalıntısı olması kuvvetle muhtemeldir” (Gemalmaz 1996: 166-167).

Bu ses ile ilgili olarak Gürer Gülsevin şunları söyler: “Yapılan bütün çalışmalar, sonuçta, bu ekin +(s)I(n)+ olduğunu, ünlü ile biten kelimelerde, başta ‘s’ nin, isim hâl ekleri alınca da sonda ‘n’ nin ortaya çıktığını göstermektedir. Yani, ekin sonundaki ‘n’ ancak, arkasına bir hâl eki gelmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Hem Altay Dilleri ve Eski Türkçe ile, hem de mantiken doğruluğu aşikâr olan bu kullanışların, arkasına herhangi bir ek gelmeden ortaya çıkması, şüphesiz ekin tarihî seyrini göstermesi ve doğrudan delil teşkil etmesi bakımından önemlidir. İşte bu türlü kullanışlar Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesi metinlerinde geçmektedir” (Gülsevin 2008: 188).

Zamir /n/si, Çağatayca ve onun devamı sayılan Özbekçe ile Yeni Uygurca dışında, tarihî ve modern bütün Türk dil ve diyalektlerinde çekim eklerinden önce belirir. Bu fonem ilk kez Harezmi-Altınordu Türkçesinin (XIV. yüzyıl) devamı sayılan Çağataycada (XV-XVI. yüzyıllar ve devamı) kalkmıştır: iv+i+de “evinde”, köz+i+din “gözünden”.

Zamir /n/si Volga Bulgar Türkçesi (XIII-XIV. yüzyıllar) ile onun devamı olan bugünkü Çuvaşçada da bulunur: Volga Bulg. işne “içinde” (<işi+n+e < içi+n+e), baçne “başında” (<baç+i+n+e), şıvne “suyuna” (<şıv+i+n+e) vb.

Zamir /n/sinin tarihî yazı dili Çağatayca ile onun devamı sayılan Özbekçe ve Yeni Uygurca dışında, Çuvaşça dâhil bütün Türk dillerinde bulunması onun Ana Türkçeye ait bir özellik olduğunu gösterir.

İYELİK EKLERİNİN TARİHİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ

İyelik eklerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde gösterdiği fonolojik farklılıklar ve bu farklılıklar ile ilgili genel değerlendirmeyi içeren tablo aşağıdaki şekildedir*:

	Teklik			Çokluk		
	1. şahıs	2. şahıs	3. şahıs	1. şahıs	2. şahıs	3. şahıs
Köktürkçe	+m, +ım, +im +um, +üm	+ñ +iñ, +iñ +uñ, +üñ +ğ +ig, +ig +uğ, +üğ	+ı, +i +sı, +si	+mız, +miz +ımız, +imiz +umuz, +ümüz	+ñız, +ñiz +ñuz, +ñüz +iñız, +iñiz +uñuz, +uñüz	+ı, +i +sı, +si +ları, +leri
Eski Uygur T.	+m +ım, +im +um, +üm	+ñ +iñ, +iñ +uñ, +üñ	+ı, +i +sı, +si	+mız, +miz +muz, +müz +ımız, +imiz +umuz, +ümüz +amaz, +emez	+ñız, +ñiz; +ñuz, +ñüz +iñız, +iñiz; +uñuz, +uñüz +añaz, +eñez	+ı, +i +sı, +si +ları, +leri
Karahanlı T.	+m, +ım, +im, +um, +üm	+ñ, +iñ, +iñ +uñ, +üñ	+ı, +i +sı, +si	+mız, +miz, +ımız, +imiz +umuz, +ümüz +umuz, +ümüz	+iñız, +iñiz +iñuz, +iñüz +uñuz, +uñüz +iñızlar, +iñizler	+ı, +i +sı, +si +ları, +leri
Harezm T.	+m, +ım, +im +um, +üm	+ñ, +iñ, +iñ +uñ, +üñ	+ı, +i +u, +ü +sı, +si	+mız, +miz, +muz, +müz +ımız, +imiz +umuz, +ümüz +ımuz, +imiz +umuz, +ümüz	+ñız, +ñiz +ñuz, +ñüz +iñız, +iñiz +uñız, +uñiz +uñuz, +uñüz	+ı, +i +sı, +si +ları, +leri
Kıpçak T.	+m +ım, +im +um, +üm	+ñ +iñ, +iñ +uñ, üñ	+ı, +i +sı, +si	+mız, +miz +muz, +müz +ımız, +imiz +umuz, +ümüz	+ñ +ñız, +ñiz +ñuz, +ñüz +iñız, +iñiz +uñız, +uñüz	+ı, +i +sı, +si +ları, +leri

* ARIKOĞLU, Ekrem (2007a). “Hakas Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 1085-1148, Ankara: Akçağ Yayınları; ARIKOĞLU, Ekrem (2007b). “Tuva Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 1149-1228, Ankara: Akçağ Yayınları; GÜNER DİLEK, Figen (2007). “Altay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 1009-1084, Ankara: Akçağ Yayınları; KARADEMİR, Fevzi (2013). *Türkçede İyelik Olgusu*, İstanbul: Kesit Yayınları; ÖZTÜRK, Rıdvan (2007). “Özbek Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 291-354, Ankara: Akçağ Yayınları; PEKACAR, Çetin (2007). “Kumuk Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 939-1008, Ankara: Akçağ Yayınları; UYGUR, Ceyhan Vedat (2007). “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 543-622, Ankara: Akçağ Yayınları; YAZICI ERSOY, Habibe (2007). “Yeni Uygur Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 355-428, Ankara: Akçağ Yayınları.

Mesut KÜRÜM, “Türkçede İyelik Eklerinin Ele Alınışı ve Çağdaş Lehçelerde Kullanılışı,”
Mavi Atlas, 4/2015: 76-95.

Çağatay T.	+m, +ım,+im +um,+üm	+ñ +ññ,+iñ +uñ,+üñ	+ı,+i +sı,+si	+mız,+miz +ımız,+imiz +umız,+ümüz +umuz,+ümüz	+ñız,+ñiz +iñız,+iñiz +uñız,+üñiz +uñuz,+üñüz	+ı,+i +sı,+si +ları,+leri
Eski Türkiye T.	+m +um,+üm	+ñ +uñ,+üñ	+ı,+i, +sı,+si	+muz,+müz +umuz,+ümüz	+ñuz,+ñüz +uñuz,+üñüz	+ı,+i +sı,+si +ları,+leri
Türkiye T.	+m +ım,+im +um,+üm	+n +ın,+in +un,+ün	+ı,+i +u,+ü +sı,+si +su,+sü	+mız,+miz +muz,+müz +ımız,+imiz +umuz,+ümüz	+nız,+niz +ınız,+iniz +unuz,+ünüz	+ları +leri
Gagavuz T.	+m +ım,+im +um,+üm	+n +ın,+in +un,+ün	+ı,+i +u,+ü +sı,+si +su,+sü	+mız,+miz +muz,+müz +ımız,+imiz +umuz,+ümüz	+nız,+niz +nuz,+nüz +ınız,+iniz +unuz,+ünüz	+ları,leri
Azerbaycan T.	+m +ım,+im +um,+üm	+n +ın,+in +un,+ün	+ı,+i +u,+ü +sı,+si +su,+sü	+mız,+miz +muz,+müz +ımız,+imiz +umuz,+ümüz	+nız,+niz +nuz,+nüz +ınız,+iniz +unuz,+ünüz	+sı,+si +su,+sü +ları,+leri
Türkmen T.	+m +ım,+im +um,+üm	+ñ +iñ,+iññ, +uñ,+üñ	+ı,+i +u,+ü +sı,+si	+ımız,+imiz +umuz,+ümüz	+ñız,+ñiz +iñız,+iñiz +uñız,+üñüz	+ı,+i +sı,+si +ları,+leri
Özbek T.	+m +im	+ng +ing +ingiz	+ı,+si	+miz +imiz	+ngiz +ingiz	+ı,+si +lari
Yeni Uygur T.	+m +im +um,+üm	+ñ +iñ +uñ,+üñ	+ı,+si	+miz +imiz,+ımız	+ñlar +iñler,+iñlar +uñlar,+üñler +liri (saygı)	+ı,+si
Tatar T.	+m +ım,+ém	+ñ +ññ,+éñ	+ı +é +sı,+sé	+bız,+béz, +ıbız,+ébez	+gız,+géz +ıgız,+égez	+ları,+léré +narı,+nére
Kazak T.	+m +ım,+im	+ñ +iñ,+iññ +ñız,+ñiz +iñız,+iñiz	+ı,+i +sı,+si	+mız,+miz +ımız,+imiz	+ñız,+ñiz +larıñ,+leriñ +larıñız,+leriñiz +darıñ,+deriñ +darıñız,+deriñiz +tarıñız,+teriñiz	+ı,+i +sı,+si +ları,+leri +darı,+deri +tarı,+teri
Kırgız T.	+m +ım,+im +um,+üm	+ñ +iñ,+iññ +uñ,+üñ +iñız,+iñiz +uñuz,+üñüz	+ı,+i +u,+ü +sı,+si +su,+sü	+bız,+biz +buz,+büz +ıbız,+ıbiz +ubuz,+übüz	+ñız,+ñiz +ñuz,+ñüz +iñız,+iñiz +uñız,+üñüz +ñar,+ñer +ñor,+ñör +ıñar,+ıñer +uñor,+uñör +ñızdar,+ñızder +ñuzdor,+ñuzdör +iñızdar,+iñızder +uñuzdor,+uñuzdör	+ı,+i +u,+ü +sı,+si +su,+sü +ları,+leri +loru,+lörü +darı,+deri +tarı,+teri +toru,+törü

Mesut KÜRÜM, “Türkçede İyelik Eklerinin Ele Alınışı ve Çağdaş Lehçelerde Kullanılışı,”
Mavi Atlas, 4/2015: 76-95.

Karakalpak T.	+m +ım, +im	+ñ +ıñ, +iñ	+ı, +i +sı, +si	+mız, +miz +ımız, +imiz	+ñız, +ñiz +ıñız, +iñiz	+ı, +i +sı, +si +ları, +leri
Nogay T.	+m +ım, +im	+ñ +ıñ, +iñ	+ı, +i +sı, +si	+mız, +miz +ımız, +imiz	+ñız, +ñiz +ıñız, +iñiz	+ları, +leri
Başkurt T.	+m +ım, +ım, +üm, +üm	+ñ +ıñ, +iñ, +uñ, +üñ	+ı, +ü, +ü +hı, +hı, +hü, +hü	+bız, +bız +büz, +büz +ıbız, +ıbız +übüz, +übüz	+ğız, +ğiz +ğuz, +ğüz +ığız, +ığız +uğuz, +uğüz	+ları, +lärı +darı, +därı +tarı, +tärı +zarı / zärı
Kırım-Tatar T.	+m +ım, +im +um, +üm	+ñ +ıñ, +iñ +uñ, +üñ	+ı, +i +u, +ü +sı, +si	+mız, +miz +ımız, +imiz +umuz, +ümüz	+ñız, +ñiz +ıñız, +iñiz +uñız, +üñiz	+ları, +leri
Karaçay-Balkar T.	+m +ım, +im +um, +üm	+ñ +ıñ, +iñ +uñ, +üñ	+ı, +i +u, +ü +sı, +si +su, +sü	+bız, +biz +buz, +büz +ıbız, +ıbiz +ubuz, +übüz	+ğız, +giz +ğuz, +güz +ığız, +ıgiz +uğuz, +ügüz	+ları, +leri
Kumuk T.	+m +ım, +im +um, +üm	+ñ +ıñ, +iñ +uñ, +üñ	+ı, +i +u, +ü +sı, +si +su, +sü	+bız, +biz +buz, +büz +ıbız, +ıbiz +ubuz, +übüz	+ğız, +giz +ğuz, +güz +ığız, +ıgiz +uğuz, +ügüz	+ları, +leri
Altay T.	+m, +ım, +im	+ñ +ıñ, +iñ	+ı, +i +zı, +zi	+bıs, +biz +ıbıs, +ıbis +s, +ıs, +is	+gar, +ger +ıgar, +ıger +gor, +gör +ıgor, +ıgör +guz, +güz +aar, +eer +oor, +öör	+ı, +i +zı, +zi +ları, +leri
Hakas T.	+m +ım, +ım	+ñ +ıñ, +iñ	+ı, +ı +zı, +zı	+bıs, +bıs +ıbıs, +ıbıs	+ñar, +ñer +ıñar, +ıñer	+ları, +lerı +narı, +nerı +tarı, +terı
Tuva T.	+m +ım, +im +um, +üm	+ñ +ıñ, +iñ +uñ, +üñ	+ı, +ı, +u, +ü +zı, +zi +zu, +zü	+vıs, +vis +vus, +vus +ıvıs, +ıvis +uvus, +üvüs	+ñar, +ñer +ıñar, +ıñer +uñar, +üñer	+ı, +ı, +u, +ü +zı, +zi +zu, +zü
Saha T.	+m +ım, +im +um, +üm +om, +öm	+ñ +ıñ, +iñ +uñ, +üñ +oñ, +öñ	+a, +e +o, +ö +ta, +te +to, +tö	+bit, +bit +but, +büt +pit, +püt +put, +püt +mit, +müt +mut, +müt	+ğıt, +ğıt +ğut, +ğüt +kıt, +kıt +kut, +küt +xıt, +xıt +xut, +xüt +ñıt, +ñıt +ñut, +ñüt	+lara, +lere +loro, +lörö +tara, +tere +toro, +törö +dara, +dere +doro, +dörö +ñara, +ñere +ñoro, +ñörö
Çuvaş T.	+m +ım, +ım	+u, +ü	+ı, +ı	+mır, +mır +ımır, +ımır	+ır, +ır	+ı, +ı +i isem

SONUÇ

Hem tarihî hem de çağdaş dönemdeki biçim ve gelişimiyle gramercilerimiz tarafından sıkça tartışılan ve görüş ayrılıklarının çok sık yaşandığı kavramlardan biri olan “iyelik” günümüzde bile her yönüyle netlik kazanmış değildir. Çalışmamızda, gramercilerimizin çalışmalarından elde edilen verilerle ortak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. İyelik eklerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki görünüşleri ortaya konulurken o lehçe üzerine çalışması bulunan gramercilerimizin eserlerinden örnekler seçilerek iyeliğin genel görünümüyle ilgili bir tablo oluşturulmuştur. Bu tablodan hareketle şu tespitler yapılmıştır:

1. teklik şahıs iyelik eki bütün lehçelerde “+m” olarak görülmektedir. Ekin yardımcı ünlüsü ise kimi lehçelerde /ı, i/, kimisinde /ı, i, u, ü/ veya /ı, i, u, ü, o, ö/ şeklinde gelişmiştir.
2. İyelik ekleri tarihî dönemlerde genellikle kalınlık-incelik uyumuna uygun bir durum sergilemiştir.
3. Tarihî lehçelerde ek ünsüzlerindeki değişim daha çok teklik ve çokluk 2. kişilerde gerçekleşmiştir. Özellikle Köktürkçede 2. kişide görülen “ñ~ğ nöbetleşmesi” “ñ” lehine sonuçlanmıştır. Çağdaş lehçelerde 2. çokluk şahıslarda “ğ”nin tercih edildiği görülmektedir.
4. “ñ” sesi Güney Batı grubu lehçeleri olarak bilinen Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde “n” lehinde sonuçlanmıştır.
5. 2. kişi iyelik eki Çuvaşçada “+u/+ü”, Azerice, Türkiye Türkçesi ve Gagavuzcada “+n”; diğer lehçelerde ise “+ñ” şeklindedir. Ekin yardımcı ünlüsü de kimi lehçelerde düz ünlülü, kimisinde ise yuvarlak ünlülüdür.
6. 3. teklik kişi iyelik eki ünlü dizimine göre değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır: +ı, +i; +sı, +si; +su, +sü; +a, +e; +ta, +te; +to, +tö vb.
7. 1. çokluk kişi iyelik ekinin lehçelerdeki yaygın kullanımı “+mız” ve “+bız” şeklindedir. Ancak “+bıs”, “+pıt”, “+vıs”, “+mır”, “+mıt” şekillerine de rastlanmaktadır. Ekin yardımcı ünlüsü ise bütün lehçelerde genellikle dar ünlülüdür.
8. 2. çokluk şahıs iyelik eki de ünsüz düzeni bakımından değişkendir. Lehçelerde bu ekin, +ır, +ğıt, +git, +ğız, +kıt, +xıt, +ñız, +nız, +ñar, +gar, +ñızdar, +ñlar, +larıñ, +darıñ, +tarıñ, +larıñız, +darıñız, +tarıñız şekillerine rastlamak mümkündür.

9. Çağdaş Türk lehçelerinden biri olan Kırgızcada 2. çokluk şahısta görülen “+ñızdar, +ñızlar” biçiminin örneklerine Eski Türkçede de “tawar+ıñız+lar” şeklinde rastlamak mümkündür (Karademir 2013: 146).

10. 3. kişi çokluk eki bazı lehçelerde 3. kişi teklik iyelik eki ile aynıdır. Ancak “+ları” ve “+leri” ile bu eklerin değişkenleri de yaygın olarak kullanılmaktadır. Ekin en fazla değişkenlerinin ortaya çıktığı lehçeler şunlardır:

Saha Türkçesi: +lara, +lere; +loro, +lörö; +tara, +tere; +toro, +törö; +dara, +dere; +doro, +dörö; ñara, +ñere; ñoro, +ñörö

Kırgız Türkçesi: +ları, +leri; +loru, +lörü; +darı, +deri; +tarı, +teri; +toru, +törü

Başkurt Türkçesi: +ları, +lärĩ; +darı, +därĩ; +tarı, +tärĩ; +zarı / zärĩ

Hakas Türkçesi: +ları, +leri; +narı, +nerĩ; +tarı, +terĩ

Kazak Türkçesi: +ları, +leri; +darı, +deri; +tarı, +teri

11. Türkçenin ek diziminden farklı olarak Çuvaşçada çokluk eki “+sem” iyelik eklerinden önce gelmektedir.

KAYNAKÇA

ALYILMAZ, Cengiz (1999). “Zamir n’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, 403-415, Ankara: TDK Yayınları.

ARIKOĞLU, Ekrem (2007a). “Hakas Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 1085-1148, Ankara: Akçağ Yayınları.

ARIKOĞLU, Ekrem (2007b). “Tuva Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 1149-1228, Ankara: Akçağ Yayınları.

BANGUOĞLU, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

BURAN, Ahmet (2008). *Makaleler*, Ankara: Turkish Studies.

CHOI, Han-Woo (2010). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.

DEMİR, Nurettin ve Emine YILMAZ (2010). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

EDİSKUN, Haydar (1992). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ERGİN, Muharrem (2000). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

- GABAIN, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- GEMALMAZ, Efrasiyab (1996). “Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7: 1-5. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2000). *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2008). “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, Erişim Tarihi: 12.02.2015, turkoloji.cu.edu.tr.
- GÜLSEVİN, Gürer (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNER DİLEK, Figen (2007). “Altay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 1009-1084, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAHRAMAN, Tahir (1999). “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, ss. 278-297, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARADEMİR, Fevzi (2013). *Türkçede İyelik Olgusu*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KERİMOĞLU, Caner (2007). “Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yükleme Hâli Eki Kullanıldı mı?”, *Turkish Studies*, 2: 323-325.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KUZNETSOV, Petro İ. (1997). *Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2007). “Özbek Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 291-354, Ankara: Akçağ Yayınları.
- PEKACAR, Çetin (2007). “Kumuk Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 939-1008, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SEREBRENNİKOV, B. A. & N. Z. GADJİEVA (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri*, çev. Tefik Hacıyev ve Mustafa Öner, Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, Talat (2013). *Makaleler I*, haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir, Ankara: TDK Yayınları.

UYGUR, Ceyhun Vedat (2007). “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 543-622, Ankara: Akçağ Yayınları.

YAZICI ERSOY, Habibe (2007). “Yeni Uygur Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, ed. Ahmet Bican Ercilasun, ss. 355-428, Ankara: Akçağ Yayınları.

YETİŞEN, Asuman. (2007). “Türkçe ve Japoncada Ad-Durum ve İyelik Eklerine İlişkin Bir Karşılaştırma”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4: 141-144.

ZÜLFİKAR, Hamza (2013). “Kavramları Karşılamada Üçüncü Teklik İyelik Eki”, *Türk Dili*, 733: 32-33.